

ВЛАДИМИР СВИНТИЛА ГЕНЕРАЛНАТА МЕРЗОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ ЖИВОТ

chitanka.info

Това е една много болезнена тема: генералната мерзост на българския живот и свързаните с тази мерзост общонационални пороци, примерно предателството — не като предателство, а като интимно убеждение, като дълбоко вътрешна програма, програма за защита, като идея, че всичко е позволено, щом светът е такъв. Тъй като по отношение на индивида се действа със средства, които са невъобразими и неповторими. Става въпрос за следното, както вече го разгледахме: конституира се едно нескончаемо състояние на мерзост, което е в постоянния триумф на една безлична общност. Която не може да бъде общност, защото общността се диференцира, а тази общност не се диференцира; общността има структури, а тази общност е аморфна. Общността е свързана с идеята за отговорност, ако искате, водачески принципи, просто функциите на референтни групи (ако водачески ви звучи остаряло или смешно). В общността, за която говорим, която се конституира исторически в България, няма елементите на туй, което социологията разбира като общност — нито структури, нито нива и т.н. Има един псевдоуниверсализъм, с тип на народничество, определян като народ — това не е народ. Определян като народностно начало — това не е народностно начало. И в него, като се вгледаме, откриваме това, което нарекох динамически консерватизъм и което заслужава много по-грубо наименование, но нека останем при този термин. При което винаги имаме, грубо казано, едно тържество на многото над човешките отделности. Защото не можем да говорим нито за маса в истинския смисъл на думата, нито за личности. Това е едно негативно обстоятелство, което се конституира не заради това, примерно, че тука населението е глупаво, грубо, престъпно и т.н. Това са просто исторически обстоятелства, които се напластяват и по същество представляват най-древния триумф на селската община и на градската клиентела на Античността.

Това не са есеистични неща, защото характерно за българския живот е една непрекъсната борба, и то много сериозна — на индивидуалностите за оцеляване и на масата за унищожение на индивидуалностите. Конфликтът личност — маса е нещо ново в българския живот, не е традиционен. В това отношение липсва духовен и социален опит, поради което той е драматичен, трагичен и разрушителен. Тъй като и върху него няма никаква спекулация, никакъв анализ, той не е осъзнат. Недейте забравя, че етногенезата на

българите не е завършена до XI в., това според Д. Ангелов, а според мене доXVI в. Тук имаме един кипеж, едно ставане, готите дават своето духовно наследство, прабългарите дават своето, също и траките — това е най-чувствителният народ, най-интересният, траките създават понятието за абсурд и митовите за абсурда, Сизиф, цар Мидас, Прокруст, всички тези митове за невъзможността са тракийски. От друга страна, Чаталарският надпис издава един много дълбок мироглед, това е философия на нивото на един Монтен; или един такъв документ като „О писменах“, това е един тръбен зов — „Преди оубо словени не имехонъ книгъ, нъ чертами и резами читаахон и гадаахон погани сонци“. Климент с литературната си дейност риторично и стилистично се изравнява с византийските си съвременници. Разбира се, в техните теми и по техния начин, но големият проблем е, че той може да се изравни с образа, от който възниква. Защото в литературите на византистичния Изток такива чести случаи няма, а ще кажа, че и в българската литература това не се повтаря. Има и други, много важни компоненти, това е примерно употребата на порцелана. Да се въведе един нов материал в културата, е героика; това е равностойно на въвеждането на нов метал. Какъв е пътят от Източен Тюркестан, по който е дошъл българският порцелан, е дълга история. Но по това време Италия и Франция не притежават порцелан. Ще рече, че още в Първата държава има индивидуалности, които се стремят към хоризонти от нов тип. Има сигурни сведения, че с този фаянс са били облицовани храмовете отвън и отвътре. Как са изглеждали те с бял порцелан облицовани! От друга страна, възприемането на керамичната икона — това не е византийско, това е коптско изкуство. Изключение прави монументалната икона на св. Теодор Стратилат, която е нещо уникално не само за България, а и за иконописата изобщо, и за чието възникване не можем да кажем нищо. Дори само присъствието на богата трапезна керамика в Първата българска държава говори за това: човек, който има един извисен бит, очевидно не се побира в рамките на своето време, защото битът е първото място, в което индивидът напуска общността. Така че, на болярския бит не може да се гледа с презрение или като на форма на разкош, това е елементарно. Масовият случай на развитие на личностен тип, това е промяната в бита, създаването на нов бит. Виждаме например в Бояна, отражение на бита на кръстоносците. Те, разбира се, не са могли да възпроизведат изцяло

своята култура, но са въздействали. Но как се въздейства по онова време — вижте какво, защо ние днес не можем да възприемем големите западни влияния? Защото нямаме ръст на личностния тип. Възприемането на едно влияние говори за едно високо развитие или поне за развитие от определен тип.

Тоест ние имаме едно високо развитие от личностен тип — разбира се, в дворцовите среди, сред духовенството, сред занаятчиите. Занаятчиите по онова време имат функциите на художници, защото всеки предмет, който се изпълнява, той се изпълнява по указание на купателя, който влага своя вкус и своите предпочитания. Това е епоха, в която никой майстор не работи за анонимния пазар, от Ханс Дерншвам знаем, че до края на XVII в. в България няма производство за пазара. Технитарят е човек на художествените среди, той директно спада към това, което наричаме интелектуални класи, несъмнено е, че ползва грамотността, това е дори обезателно. Ето, развитието става в тия среди. Ние нямаме развитие на село. В нашето село и дума не може да стане, че е имало някакво развитие на личностния тип.

Тук има един много важен момент — бидейки това развитие от такъв тип, то е материално обезпечено и социално защитено. Личностният тип е защитен от Църквата, от държавата, от боляра, от царя! Защото те са „органичните“ интелектуалци, както ги нарича марксизмът, които няма нужда да бъдат направлявани и насочвани — те съдържат у себе си идеологията на цялото общество и те я изразяват, така те са органика на обществото. Голямата мечта на марксизма беше да си създаде органична интелигенция, което не стана — това са големите теми на еврокомунизма, на Антонио Грамши и на перуанския марксист Мариатеги. Искам да кажа — личността е охранявана. Оттук, каквито и да са сблъскванията, конфликтите, неминуеми в интелектуалните нива, те не се отразяват върху интелектуалния клас. В цялата средновековна литература ние не намираме един момент на оплакване. Има трогателни неща, например за идването на учениците на Кирил и Методий, как и в кои болярски домове са били приети, за една или друга защита, покровителство. Нямаме и един документ за разрыв между интелектуалната класа и болярството, между интелектуалната класа и короната.

Това нещо продължава и през османското владичество. Тук личностният тип се мултиплицира. Вече той съвпада с общите

стремежи към образование, към автокефалия на Църквата, към завоюване на износната търговия. Имаме сведения с какъв възторг е приета в 1840 г. първата българска аритметика — те могат вече да смятат! Иначе се смята на рабош, но рабошът е неудобен за големи цифри; за владееене на рабоша с големи цифри имаме сведения само за Колю Фичето и за никого другиго. Дори не знаем как той е отивал на рабоша до милион и половина. Обаче тука интелектуалецът вече не е органичен, той е инструментален. Трябва да се прави голямата разлика между едното и другото. В Средновековието интелектуалният тип е спонтанен, тук е умозрителен. Той се съобразява, той се целенасочва, той има външно и почти критично виждане за себе си и за дейността си. Но тука неговата обезпеченост също е сигурна. Разбира се, имаме противопоставянето на клиентелата и на селската община като цяло по отношение на интелектуалната класа. Има исторически регистрирани сблъсквания от много интересен характер. Примерно борбата на българския Еразъм — или Михаил Псел, както го именуват гърците — Неофит Рилски, когато той създава габровската гимназия (която носи името на Априлов, който е дал парите, всичко друго е дело на Неофит), с габровчани, които искат от него едно — да научи децата им да си изкарват прехраната. Те не желаят наука! Второто, от което Неофит е бил дълбоко разочарован, е, че някои от неговите ученици, много пъргави, изведнъж създават частни училища в града. А това са хора, които едвам владеят грамотността, но веднага я експлоатират! И при Раковски има един много интересен случай на конфликт с неговия секретар. Неговият секретар благодарение на това, че е запознат с дейността му и разполага с кореспонденцията му, почва да играе неговата роля — което е смешно, жалко и отвратително, но което ускорява смъртта на Раковски. Имаме много интересни сведения за посрещането на една или друга книга. Казахме как е била посрещната аритметиката, но не така е било посрещнато „Славяноболгарское детеводство“. Дори Неделникът на Софроний е една книга, която много мъчно се е разпространила. Що се касае до книгите на Раковски, трябва да ви кажа, че до моето юношество книжарниците разполагаха с тях — едно столетие продажба! И ако трябва да продължа нататък, ще кажа, че до II св. война „Под игото“ имаше две издания — при всичкия шум, училища, университети, приказки, „...и моите песни все

ще се четат“, въпреки искреното почитание към Вазов в известни среди.

Сега вече идва един момент, в който личността не може да бъде доволна с тази всеобща програма на българската общност, както е конституирана през късното Средновековие и Възраждането. Хората около пашата — Пашови, около моллата — Моллови, този тип на клиентелата не може да удовлетвори редица хора. Този свят е изведнъж раздрусан и трансформиран неочаквано и това предизвиква нови емоции, предизвиква обръщането към други хоризонти. Става бързото развитие вече в отделния човек и ние го знаем главно при Захарий. Но вземете примерно един Каблешков, преводач на „Граф Монте Кристо“ и „Тримата мускетари“, купил си вече първата плетачна машина в България (за която се споменава), за да почне някакъв вид производство, машинно плетене. Оттам внезапно чиновник в Хиршовата железница, много добре платен. (Отношението на заплатата на един чиновник в Хиршовата железница към тази на един даскал е 10:1.) И от края на 68–69 г. настъпва и това чудо — съвършено новият интелектуален тип: случаят с Цанко Дюстабанов. Той неочаквано пристига от Париж с една грамадна библиотека и с невероятни знания — един безкрайно възпитан и културен човек. Той вече не е от това тесто. Но когато го канят да участва в революцията, той казва: „Делото ви е загубено, но аз ще дойда. Няма да успеем, но ще дойда.“

Вече към 1900 г. нещата почват да се развиват безмилостно. В 1894 г. е първото заявяване „не сам съгласен“ — Алеко Константинов с „Бай Ганьо“, „това сте вие“. Това е първата дълбоко еманципирана личност. Това е първата личност, която смее да съди цялото общество. Може в Захарий Стоянов, в Ботев, в Каравелов да има безкрайно сериозни критични бележки по отношение на българската маса — но те са или иронични, или сатирични, как да кажа, минати са в един художествен план. Трудно разкриват чисто социологическото си значение. Вярно е, че и в случая се касае за една сатира, но също така е вярно, че социологическият анализ е толкова силен, че както е в пословицата — „шило в торба не стои“, той продира непрекъснато тази сатирична маска.

Не е случайно, че най-близкият човек на Алеко е Пенчо Славейков и той издава събраните съчинения на Алеко в три тома, със

свой предговор. Пенчо Славейков вече е първата напълно осъзната модерна личност. Не д-р Кръстев. Д-р Кръстев прави първите стъпки за едно възникване на модерната, еманципирана от своята общност личност. Но неговото сп. „Мисъл“ до присъствието на Пенчо Славейков носи много наивистични черти. Вътре са рецензирани христоматии, вътре има материали по просветата, вечният дълбок български недъг: свързване на културата с просветата, подчиняването на културата на просветата, на училището, в най-вулгарния смисъл на думата. Така че „Мисъл“ става това, което е, когато Пенчо Славейков се присъединява към Кръстев. Тъй да се каже, Славейков европеизира Кръстев допълнително. Когато към тях се присъединява Петко Юрданов Тодоров, той е все още туй, което марксистите наричат един „критичен реалист“. Неговите първоначални разкази, които той пише в Русе, процесът, който му води за обида княз Фердинанд — това са такива едни жалки истории, на нивото на политическата агитация на Теди Влайков. Но присъединяването към Славейков и Кръстев го преориентира. Разбира се, за това играе вече голяма роля пребиваването му в Париж, трагичната история на сестра му — но някъде към 1905–6 г. той е вече друг човек. Друга една такава дълбока трансформация изживява Яворов.

Трябва да ви кажа, че аз съм голям почитател на Кирил Христов и слаб почитател на Яворов. Яворов е автор на 10–15 стихотворения. Тия му ужасни проповеди „На нивата“ и „Градушка“, това са смешни истории. Защо? Това не са социални проблеми, тъй като в България е било достатъчно да се развие застрахователното дело, за да престане градушката да бъде чума. И за това са били необходими две или три години. А „На нивата“ е една абсолютно измъчена история с един фалшив трагизъм и една фалшива патетика, нещо в духа на „Мороз красный нос“, която е също една фалшива книга: да не забравяме, че самите руснаци наричат Некрасов „баринъ в слезах“. И когато почва дълбоката трансформация в Яворов, тя е от интелективен характер, не от емоционален. Той попада в една система на поезия в стил модерн, на постсимволизма, която е навсякъде в Европа белязана с една дълбока изкуственост. Това се отнася, ако искате, за Робърт Браунинг в Англия, един много величан на времето си поет, днес нечетим. Това е една псевдобарокова история, в която Яворов се трансформира. В цялата му лирика големи стихотворения остават „Заточеници“,

„Хайдушки копнения“, стиховете, писани за Мина — това са едни такива редки изключения, в които неговият поетически натюрел е надделял. Но е конституирана най-сетне модерната личност. Тази, която не само приема войната, която масата ѝ обявява, а която обявява война на масата.

Тука влизаме в един кръг теми, които изглеждат на пръв поглед биографични. Аз съм си позволил много да се интересувам от живота на някои големи български автори. Трябва да кажа, че съм улеснен напълно. Баба ми е направила пристройки към триетажната къща, построена от дядо ми, които е давала под наем. От тая рента е живяла, живял е чичо ми, баща ми. И понеже къщата ни е до зоопарка (бившия), в онова време към края на града, и наемите са били ниски, софийските интелектуалци са живеели в моя дом. Дълго време вкъщи е живял Кирил Христов, живял е Елин Пелин (нашата къща му е първата софийска квартира). Баща ми почина рано, но от леля ми, която почина 95-годишна, аз знам цялата интелектуална история на София, защото при Кирил Христов и при Елин Пелин са идвали редовно, поне два пъти седмично, Пенчо Славейков, д-р Кръстев, Димитър Бояджиев, П. Ю. Тодоров — всички тия хора, които другите изучават само по христоматиите, аз ги познавам в техния бит и в интимните моменти на живота им, най-вече в моментите на интимно страдание. Да кажем, един много сериозен източник за тази тема, това са дневниците на Кирил Христов, от 40 тома. Той много рано е доловил този контраст и го е регистрирал. Той посещава, да кажем, Елин Пелин, когато Елин Пелин е библиотекар в Народната библиотека и описва положението му. Елин Пелин е в едно малко стайче, поместено между два ватерклозета. Всеки две минути един от двата ватерклозета пуска вода, той няма никакво спокойствие — отварянето и блъскането на врати, разговорите пред вратата, няма атмосфера за работа. Второ, помещението, в което работи, мирише на клозет. И трето, то е така влажно поради двата клозета, че е чудно как Елин Пелин не е умрял от туберкулоза или от нещо друго. При това там той е непрекъснато тиранизиран от един човек, който няма абсолютно никакво значение в нашата култура — казва се Аргиров и е останал с това, че е превел дневниците на Иречек (не знам дали от чешки или от немски). Но когато той е директор на Народната библиотека, не е имал и тези трудове, но е имал възможността за

пълното издевателство над Елин Пелин. Трябва да ви кажа, че в моето юношество, това беше най-голямото щастие на народностния елемент: гаврата и унищожението над човек, който претендира за интелектуална и духовна значимост. И това отношение изгражда биографиите на духовните хора на България.

Някъде от 1907 г. започва масовото преследване на Вазов. Началото на това преследване за съжаление е сложил Пенчо Славейков, който с пълно право е протестирал, че с тази опълченска или солдатска поезия на Вазов е вече свършено. Вазов е човек, който е свързан изключително с Възраждането, нищо от това, което е направил на тема извън Възраждането, няма стойност — нито „Казаларски царици“, нито „Нова земя“, нито „Драски и шарки“; те интересуват изследователя с някои наблюдения от социологически характер. Примерно прословутият му разказ „Дядо Йоцо гледа“ — той е интересен като една история на българската администрация, на нахлуването на новата култура, на срещането на елементарния човек с техниката, с държавните степени и т.н. — иначе, в художествено отношение това е една много банална история. Независимо от всичко, трябва да се каже, че примерно дори в „Под игото“ на ниво са 5–6 глави, останалите са от значение за нас с наблюдения на живота на манифактурния град на Възраждането, много богати и много интересни. Социологията на „Под игото“ е грандиозна, но художествената му страна е скромна. Неговите истински големи работи това са „Чичовци“, „Немили-недраги“, това са темите и типове на неговата младост. Със своя първи период, който завършва фактически към 1894 г., той е с огромно значение, той е бил възпитател на нацията. Но това, което вече след Пенчо Славейков се подема срещу Вазов, то е отвратително — срещу му е писана такава помия от хули, че в съвременността човек не може да ги чете! С пълна вулгарност! Ще ме прощават дамите, но трябва да го кажа: „Какво ни занимава Вазов, люляка ли му е замирисал? На п... му е замирисал!“ — това е критическа статия. Вазов е руган, плют, навсякъде от всеки лумпен и от всеки гамен. И далече не с мотивите, с които Пенчо Славейков воюва срещу него — той воюва срещу него в името на една нова синтеза между България и Европа. Едно приближение до новите структури на Европа, не това старо разбиране примерно за някакви

етнографски близости между България и Франция, защото тук танцуват народни хора и там танцуват.

Идваме вече до самия Пенчо Славейков. Той е уволнен и унищожен направо от една гад, С. С. Бобчев, вероятно най-нищожният интелектуалец, който България е имала. Той има като редактор едни заслуги със списание „Българска сбирка“. Но това не са и негови заслуги, там естествено се срещат последните представители от Възраждането, с мемоари, със статии, със спомени, със свидетелства и с изследвания. И друга заслуга на това списание е участието на Димчо Дебелянов. Разбира се, С. С. Бобчев не е имал никакво отношение към Димчо Дебелянов — на него са му липсвали поети. Той е дошъл — да заповяда. Има в един момент молба между списанията да представят нова българска поезия в периодиката. Така Антон Страшимиров дава път на автора на „Рицарски замък“ — само за да противодействува на „Мисъл“.

Днес се леят много фалшиви сълзи по отношение на Яворов. Това е една семейна драма, обаче социалните противоречия между него и жена му се подхранват непрекъснато от клеветата, от интригата. Семейният живот на Яворов става нетърпим от външното напрежение, защото Яворов е в обтегнати отношения с всички и не може да не бъде. Със социалистите — защото е скъсал, със софийската буржоазия — защото все таки той е провинциалист. А има и друго — баща му е касапин. Той е в контраст с голямата писателска среда, защото недоволствува върху наследството на Вазов и Ботев, върху една определена примитивна лирика. Той вече се интересува от интимната лирика. Тука също, по отношение смъртта на Яворов, има чувство за общонационална вина. Мине-немине известно време, изведнъж проблемът за Лора и Яворов става общонационален. Истината около Яворовата драма е свършено друга. Аз бях много голям приятел с неговия биограф. От него знам един милион неща, които не са записани (в нашия свенлив свят). Павел Спасов ми е разказал следния случай: Яворов след ослепяването си, придружен от Тодор Александров, се спира пред „Славянска беседа“ (старата, която беше сграда на един етаж, вътре един грамаден ресторант и свърталище на софийската интелигенция). Тодор Александров влиза вътре, за да види някого и оставя Яворов, който тропаше с бастунчето, пуши нервно и се разхожда. Вероятно Яворов не е искал да влезе, за да не покаже себе си

в това състояние пред тържествуващия софийски елит. И докато той там се върти, имало струпани нарязани дърва за горене, той стъпва на едно дърво, което се търкулва и той пада в камарата дърва и се опитва да се изправи, отново стъпва на друго отрязано дърво и пада отново. В това време от бул. Руски се задават весели и хванати под ръка двама души, които са негови почитатели. Единият е Михаил Арnaudов, който е писал монография върху Яворов — „Към психографията на поета Яворов“, 1906–07 г., с която той дебютира и става, тъй да се каже, литературовед. Вторият е Асен Златаров, който пръв е писал върху личната драма на Яворов и се е опитал да я интерпретира, някъде 1915–16 г. — че това не е лична драма, а нещо повече. И двамата, когато виждат в краката си нещо весело (Павел Спасов като дете е наблюдавал тая сцена), когато се приближават и виждат Яворов, който се бори с дървата, се споглеждат, без да си кажат дума, теглят едно обратно движение и бързо-бързо се помитат към булеварда. Има запазени публикации на мъжа на неговата сестра, който му казвал: „Пейо, ти трябва да останеш за тази нация, да живееш“ и той му отговаря: „Каква е тази нация? Виж тоя вой срещу ми, като че всички са присъствали в оная нощ.“ Омразата срещу Яворов е отново — как да ви кажа — омразата към щастливия човек, към преуспелия, към талантливия, отново изригва този, извинявайте, български селски бурен.

Георги Машев, един от създателите на българската символична живопис, близък на Дебелянов, ми е разказал целия му живот. Дебеляновите контрасти са невероятни. Дебелянов, първо, е грозен. Лицето му е цялото на пори като от едра шарка, косата му е неприятно червена, той няма никакво приятно излъчване. В българската общност приятното излъчване е основно (то е свързано с естетиката на иконописта, това е дълга история). Примерно Христо Фотев направи цялата си кариера на базата на едно приятно излъчване. Иван Маразов направо кокетираше с приятното си излъчване. На такива хора в България пътят е открит, всички тичат да им помагат. Туй е свързано с нещо много старо и много сериозно, то е и една изродена черта на духа на класицизма. Дебелянов никой не го е пращал на фронта — той отива доброволец. Защо? Защото той е притеснен отвсякъде. Друг може да не отиде, но ако той не отиде, отвсякъде ще бъде упрекнат. Когато в София научават за смъртта на Дебелянов, Фердинанд е

извикал шефа на бюрото за вербовка, посрещнал го долу на стълбата и го е бил с шамари по цялата стълба догоре.

Петко Юрданов Тодоров е, донякъде, незасегнат от тая история, по една много проста причина — той е много богат. Стариат Юрдан Тодоров им е оставил големи пари. И това, което разправям, не са мои приказки, защото Тодоровица, жена му, в края на 50-те години беше жива. Бях писал някои неща, тя поиска да се срещнем и имах дълъг разговор с нея — беше яка, 80-90-годишна, имаше вид на 50-годишна, енергична, да погълне десет души като мене. Разпитвах я за смъртта на мъжа ѝ. Петко Юрданов Тодоров умира в отчаяние от това, което става: цялата му среда е унищожена. Той няма вече с кого да общува, да има размяна на мнения.

Има друг един момент, който е много интересен. Това е бесът на Стоян Михайловски. Дори този голям том избрани негови работи, който издадоха напоследък, „Божественият размирник“, показва дълбокото страдание вече на засегнатия индивид. Той има един много страшен памфлет „От развала към провала“, който по негово време е бил учен наизуст. Неговата реакция, както и тази на Кирил Христов, минава отвъд защитната форма и е едно нападение. И финалът на живота на Кирил Христов беше много горчив. Той имаше една синекура в министерството на просветата и понеже е говорил нещо по адрес на Филов, пък то имаше какво да се говори, го уволняват. Отнемат му хляба — Михаил Арнаудов му го отне. И него го хранеше неговият книгоиздател, който беше забогатял от мемоарите на Казанова. Кирил Христов ми казваше: „Италианският развратник ме храни мене.“

Аз съм близък свидетел на драмата и смъртта на Вутимски. Ами драмата на Далчев, който едвам остана жив? В последните си 25 години неговият живот беше ад. Той превеждаше не като мене — аз превеждам с удоволствие, 5–6 страници на ден, до 8. Той беше просто измъчен да превежда, защото трябваше да храни 5 души. Когато поиска най-скромното място, което можеше — библиотекар на съюза на писателите, му се изсмяха, че има такава претенция. Владо Василев завърши живота си като коректор. Той коригираше в издателство „Български писател“ и от това му бяха доходите. Аз съм разпитал много обстойно един удивителен човек, Рашко Зайков, който е бил асистент на Айнщайн. И са запазени писма от Айнщайн до него, в

които Айнщайн казва за математическите работи на Рашко Зайков, че „аз в тях се губя като петел в кълчища, не мога да се ориентирам“. Да кажем, Зайков има един прословут учебник „Статистически методи“, който е три десетилетия учебник в Синсинати. Него го извикват в България, за да почне тука работа. Детайли няма, свършва с това, че той е учител по математика. И съвсем случайно вече, когато почват и от българска страна работите по теоретична физика, атомно разпадане и т.н., трябва да го вземат, защото няма кого да пратят в Дубна.

Стига се дотам, че да бъдеш интелектуалец в България е престъпление. Вътрешният живот на интелектуалния тип представлява мрачна съдба до такава степен, че родители, близки и приятели почват едно бдение върху младите да нямат увлечение в интелектуалните професии. Оттам българската идея, че образованието трябва да създава само практични хора, homo faber, без теоретична мисъл, което е един пълен абсурд: какъв лекар ще бъдеш, ако не знаеш биохимия? Разбира се, тези неща не са били толкова неясни на българите. Изразени са във вицове. Например, минават в пъкъла край казани с катран. От гърците се подава някой и вика нещо, от турците някой плава и гори, само при българите е спокойно. Питат дявола защо е така. „Ами те се теглят надолу един друг“, отговаря им той. Или когато се извърши някаква грамадна мърсотия, има едно умилено запитване: „Ама защо ний българите сме такива?“ Тези работи се долавят не толкова рационално, колкото с инстинкт. И средният българин е еснаф, тарикат, хитрец, има цяла една гама от термини, които го обозначават. Например — „в мътна вода риба лови“, „знае къде зимуват раците“, „намерил е на баницата мекото“. Това са типове на социално поведение, на използване на злото. И кое е злото? Организираното безличие в борбата му срещу личността. Ухилените физиономии на тия, които знаят „къде е на баницата мекото“, които знаят „да те пратят за зелен хайвер“... Интелектуалната мафия, която е конституирана на тази основа, много дълбоко бди за инакомислещите. Ако тръгнеш да се противопоставяш, ще те уволнят, ще пребият сина ти на улицата, теб ще пребият, ще ти запалят къщата. Това не са празни приказки. От време на време България току пропищи около някоя личностна драма.

Например това се отнася и до историческия спор за предателството на Левски. Знае се, че поп Кръстю го е предал. Остават усилията да се оправдае поп Кръстю — макар че има дешифровка на

телеграма, в която се говори за неговите благородни заслуги към властта, защото е давал редовно сведения за събранията в неговото лозе и т.н. Познавах Васил Шамов, който извършва това четене, беше тъст на мой приятел, Петър Лимонов. Шамов, след като дешифрира и установява вината на поп Кръстю, е уволнен от Народната библиотека, където работи като турколог. И в един разгорещен спор Николай Генчев се залости и той, че поп Кръстю не е. И аз публикувах в „Правна трибуна“ спомен за срещата си с дешифратора, неголям — как са постъпили спрямо него. Взривът беше невероятен. Веднага написаха две-три мръсни статии за мен, пак от Софийския университет. И тогава синът на Шамов, който е прогонен от София и работи в някакво родопско село, ми писа едно писмо — аз го пазя — в което ми описва драмата на баща си. Четири пъти са правени опити да бъде убит! Четири атентата! Т.е. там, където се засегне системата на злото, се задействуват всички тия провинциално-пъкдени отечествени сили.

И тука вече има и един друг начин за борба с тоя тип модерна индивидуалност — това е опитът тя да бъде превзета и подчинена на някакво колективно дело. И в туй отношение централната фигура е Пенчо Славейков. Примерно той пише „Кървава песен“. Какъв е замисълът й? Това го знам от разговор с Ал. Балабанов, който е интимен приятел на Пенчо Славейков, връзката им почва с един грандиозен скандал, впоследствие обаче Пенчо Славейков подкрепя Балабанов и те си оправят отношенията. Пенчо Славейков пише „Кървава песен“ в подражание на Киршхоф, на неговата „Месия“. Той създава един хорал. Тази поема е замислена да мине в музика. Да не забравяме, че той е възпитаник на Ваймар, че присъствува на големия изблик на вагнерианството в Германия, което е една уникална, удивителна епоха. От друга страна на ницшеанството и от трета страна това е времето, в което Шопенхауер е открит. И разбира се, при него има идеята за контаминация между поезия и музика, от друга страна между поезия и философия и от трета страна, между поезия и история. Чисто ницшеанство. Т.нар. интелигенция възприема тоя текст като един патриотичен текст, просто като една поетическа версия на история на въстанието. И тази фалшификация на неговото творчество, която е дело главно на българското училище, е с много сериозни отражения.

Има една монография, печатана срещу Славейков, голяма към 200 стр., 1915 г.: „Пенчо Славейков не е национален поет“. Посветена е на Димитър Благоев, което вече свидетелствува за характера ѝ. Войната срещу Пенчо Славейков и неговия кръг навремето е организирана и осъществена от тесните социалисти, но има много широко отражение в учителските среди и в т.нар. интелигенция. Това показва, че омразата срещу изявената личност е една масова реакция и тя бе оглавена от комунистите, които винаги търсеха начин да се популяризират някъде. Ако стане популярно въздържателното движение, те са там. Никога не са създали това движение и не са се интересували от него. Стават популярни, с широко отражение читалищата — те са в читалищното движение. Те нямат нищо общо със създаването на читалищата... И това е тъй да се каже тяхното народничество, както те казваха „напипване на пулса“, схващане на някаква тенденция. Примерно борбата на младежта за еманципация — те са там. Борбата на жените за еманципация — те са там. Без наистина да се интересуват от тези проблеми, те използват обществените движения за своите цели. Разбира се, тука се касае за следното: раждащата се социалдемокрация, радикализъм, земеделско движение имат нужда от един свой тип култура. Нека го създадат, защо искат от другите да им създадат типа култура, който примерно и на самите тях не им е ясен? Това е впоследствие голямата война срещу Йовков за това, че в цялото му творчество нямало нито една черта примерно от прозата на Ремарк. Като искате антивоенна литература, създайте я! Защо искате от Йовков да ви създаде антивоенната литература? Когато сами седнаха да я създават — примерно „Холера“ — тя излезе една мършава история, която до нищо не доведе.

Напънът на тази антиинтелектуална общност да произведе сама интелектуалния тип не води до нищо. Интелектуалният тип, който тя произвежда, е примерно първият председател на съюза на българските писатели Неделчо Атанасов, някакъв критик, от когото нищо не е останало и не може да бъде открито. Почват да възникват едни литературни типове като тоя нещастник, Добри Немиров — автор на епопеи. Друг един глупак е Силиян Чилингиров с неговите невъзможни романи и с неговите направо скотски пиеси. Или Ги де Мопасанчо Михайлов (Панчо Михайлов). Става Балканската война и за тази Балканска война почват да се пишат епопеи. Епопея е писал и

Кирил Христов — „Чеда на Балкана“ — една отвратителна и абсолютно нечетима история. Една епопея, макар не стихотворна, е написал социалдемократът, дете беше пръв министър на социалните грижи след 9.IX., Григор Чешмеджиев — също една отвратителна история. И тия многобройни епоси или отделни епически песни. Например онзи добър поет, който се самоуби в '32 г. има един епос „Дървари“, от 7–8 големи песни: как се секат дърва в гората и ракити. Емауил Попдимитров има също една нечетима епопея: „Златни ниви, буйни полета“, която будеше големи възторзи. Тази фалшификация се отрази върху българската литература в такъв аспект: в момента на голямото развитие на романа тука се родиха Омировци, това е направо смешна история. Това са интелектуални скотове, които обосновават своята псевдокултурна дейност в някои висши програми: спасяването на българската националност, мировата революция, непреходният хуманизъм, тържеството на православието, каквото искате. Това е една тенденция, която е ранна, още от Възраждането и Ботев е писал по този проблем. Той е виждал жестоката опасност, която тази псевдокултура, под формата на една добродетелна за народа дейност се вкоренява като културна традиция. Израз на това е и „Защо не съм“ и не само това. Да вземем хумористичните му страници, те са една страшна критика, ако той говори за Цанцугер, Марко Балабанов, той има защо да го каже. Ако той се подиграва с Протич, като го нарича „доктора Простича“, има защо. Ако се подиграва с „даскалоливницата“, има защо. Но за съжаление Ботев е направил тази критика във формата на една сатира и това нещо е отпаднало от съзнанието като критика и е минало в областта на хумора.

Но това не е само анекдотика. Това показва, че е дълбоко скъсана вътрешната връзка между индивидуалност и общност. Общността не е в състояние да интерпретира вярно постиженията на индивидуалностите. При тая простащина най-честият случай е създаването на епигоника. Вие нямате представа колко отвратителни бяха епигоните на Лилиев и колко многобройни. Понеже той в едно стихотворение плаче, този плач се разнесе във всички вестници и списания. Във всеки вестник имаше по едно стихотворение в което имаше „Плача за теб“.

А все таки българска литература, главно, трябва да съществува, защото тая страна трябва да има лице и т.н. И тука спасението идва

доста късно — към 1926–27 г., когато правителството на Ляпчев си дава сметка, че българската литература е в такава криза, че няма да оживее, включват вече писателите в учебната система. Като ученик в прогимназията аз вече имах христоматия, в която имаше Георги Райчев, Коста Константинов, имаше вече и биографии. Тези биографии ние, учениците, бяхме задължени да изучаваме наизуст. Това беше начинът и те възложиха тази функция на едно издателство — главно „Хемус“. За да се поддържа духовната мизерия, на това издателство беше възложено издаването на учебниците. Учебниците носеха грамадни доходи, още повече, че за да се преборят с предаването на учебниците от един клас на друг, те ги сменяха всяка година. И вътре в тая система наблъскваха българския писател, който така вече имаше обществено присъствие. Най-значимите от тях бяха търпени между другото.

От това престъпно подменяне на културата с просветата започва вечната тенденция на българската политика: да се обезпечава тая група от интелигенцията, която носи най-дълбоко белезите на провинциализма. Колкото по-провинциален е един български автор, толкова по-национален е. Вазов прави едно изключение. Но българската просветна система никога не е засвидетелствувала особена обществена обич към Пенчо Славейков. Кръстевата групировка никога не ѝ е била скъпа. Яворов в преподаването в учебните заведения е представен главно с просташките си работи от т.нар. негов пръв период, който по-добре и да го няма.

Всичко дотук говори за следното: различна социогенеза на индивида и общността. Дотук социогенезата е била обща, тук социогенезата е свършено различна. Индивидуалността възниква във всякакъв отказ на връзка с масата, с общността. Това е, както вулгарно се нарича, индивидуализъм. Но високо развитата личност не винаги е късала със своята общност и не това е нейното предназначение и нейната идея. Вземете целия живот на Гьоте — няма помен от такъв стремеж. Той, който възвестява пръв, че най-голямото щастие в живота е *die Persönlichkeit*, личността. Разбира се, във „Фауст“ се сатиризира неразбирането на интелекта, но все таки втората част завършва с един грамаден синтез на интелектуалната личност, ако искате, с небето, със светците, с клерикалната традиция, с историята, дори с труда (финалът е работещите духове с лопати и Фауст сред тях). Шилер, който

проявява по-голяма обществена нетърпимост, има само един конфликт на интелекта със Средновековието в Германия, било в „Разбойници“, било в „Дон Карлос“. Вече в ново време има една нова ситуация и трябва да кажа, че тя важи не само за България. Всички тия форми на никнене на авангарди, на модерни форми на музика, на театър, на литература, на живопис — това е едно съзнателно откъсване. Един дълбоко съзнателен отказ от общността. Как и защо е мотивиран този отказ, това е една много сериозна тема, тъй като културата на общността по принцип има един универсализъм, една идея за общодостъпност или се разискват (или изразяват) идеи и идеали на големи социални групи. Сега вече големите духовни постижения постъпват само у отделни лица. Вземете разправата на английското общество примерно с прерафаелитите, с Оскар Уайлд, по пътя на процеси, сътресения, заплахи и често пъти най-долнопробни шантажи, проведени обществено. В туй отношение вече нещата стават така и в България, това не е особеност на типа на личностното развитие в България, а една особеност на типа на личностното развитие в тази епоха.

Сега трябва да направим следната бележка: примерно в Италия, във Франция — където възникват първите кълнове на модерна култура, в Германия — която се присъединява със „Синия рицар“ (1910–12 г.), все пак има широки среди, които разбират характера на този процес и които са изразени в него. Т.е. високите индивидуалности са много повече като брой. Това е епохата на т.нар. манифести — има цял един том с манифестите на футуристите — предизвикателни обръщения, предложения за тип култура, предложения за организация на културата и т.н. Въпреки общественото напрежение, което се създава от това предизвикателство, въпреки намерата и на държавни институции против (това го има и във Франция, само в Италия го няма — където Мусолини вдига на щит авангардистите, в Германия има с Хитлер много сериозни противоречия, защото Хитлер е човек на традицията). В България такова нещо няма. Настъпва една средновековна самота за интелекта.

При тази ситуация да бъдеш личност е изравнено най-малко с дребно хулиганство, ако не с престъпление. Хората с интелектуални данни, които са в контекст със своето време — често пъти учили или специализирали на Запад, или придобили едно добро образование (не с

оглед взимането на диплома, а с оглед образуването на някаква стойност в себе си) — техният живот се превръща в ад. Това го има още в турската администрация — пълна неприложимост на определен тип интелектуалци, т.е. на тия, които могат. Един случай на приложение на по-развити личности е благословената барон-Хиршова железница и турските пощи, където са били необходими грамотни хора с български и френски език. Но това не са многобройни места, а хората от този тип животът ги произвежда. През 30-40-те год. ние имаме 4–5 души, които са били в Париж, но в 60-те год. не е така. В 60-те българите представляват мнозинството в „Робърт Колидж“, американския колеж в Цариград, също и във френския лицей в Цариград. В 60-те год., по данни на Николай Генчев, на 20 места в България се преподава обучение изцяло на френски език. От 60-те год. са запомнени първите големи английски библиотеки (частни), помни се как еди-кой си на стълбището си направил рафтове, на които сложил всички томове на Енциклопедия Британика. Помнят се вече интелектуалци, които имат в дома си Голямата Френска енциклопедия. Такива хора дали са необходими обществено, няма значение, те имат интелектуални склонности и възможности, които не могат да бъдат потиснати, имат материални средства, за да придобият съответното образование и го придобиват. Те са наказани. Изходът за интелектуалния слой е само един: самота. Вън от всякаква общност. Може би се срещат помежду си, на семейни и приятелски срещи, дори създават малки кръгове, особено в провинцията, където общуват било около книги или с прословутите семейни вечеринки — с най-различни забавления. Но има пълно скриване от обществото и обществените ангажименти.

Тоя вид скритост, от една страна, създава големия уют на частния живот у нас. Трябва да ви кажа, че българската къща през Възраждането не е уютна — тия грамадни къщи, които ние знаем, не са за обитаване, а за производство — тъкане, предене, боядисване... И поради тая причина у нас не са възникнали и фабрики — събраната манифактура е ставала в дома. Така че възрожденският дом не е интимен. Грамадната порта като се отвори, влизат кираджийските коне с коли, които докарват памука и вълната или ги откарват за чепкане или за изпиране на реката; шетат т.нар. слугини, които по същество са тъкачни работнички, шетат момците, които също са заети в

производството — и в този дом-производител няма място за мир, за оттегляне, за душевен живот. Той е динамичен и това дълбоко го отличава примерно от турските къщи и махали. Турците не познават този тип производство. Манифактурата е де факто български монопол и българско щастие, както и нещастие. Защото манифактурата внася социалното разслоение, докато турското население остава монолитно — земеделци, дребни търговци и дребни занаятчии, които работят в малки дюкяни с един-двама чираци и калфи. Така че българската манифактура създава и първите гнезда на социална мизерия.

След Освобождението старият менталитет се запазва, но вече има по-добри условия, вече има възможност за човека да се усамоти. Той може да бъде дребен чиновник или да работи в някоя магазиния — най-често. Тези търговски работници са били сравнително добре поставени, защото вече е необходима култура на обслужването, вече има култура на обноските, не можеш в една голяма магазиния да докараш един селянин. И такъв човек вече може да се затвори, да се усамоти. Той създава един интересен мир, който е напълно изчезнал, но в моето юношество още го имаше. Това са малки дворчета, заградени с много високи зидове, вътре е кладенецът, бухлатите чемшири, липата, ухаеща два месеца в годината, вътре са стрехите с многобройните лястовичи гнезда, беседката, която е нещо ново — където се събират и по време на дъжд, вместо да влизат вътре. Това е вече един частен идеал, който далече преди проникването на идеята за индивидуализма, която в България идва с Пенчо Славейков и с Фридрих Ницше, съществува като едно настроение.

И това е основата на българското лирическо изкуство, било в поезията, било в нашия разказ, който по принцип е лиричен, форма на лиричното изкуство. В българската литература е непознат разказът като предизвикателство, бунт, драма, с трагичен финал — той е непонятен. Тази интимност в живота на съсловието на интелектуалеца е причина в България да не се развие никакъв епически вид на изкуството: пълното отсъствие на романа до ден днешен, а също така липсата на драматургия. Тия драми, които имаме за класически, това е много елементарна литература, правена насила, за да има в Народния театър и български имена.

Това отдръпване на личността в себе си не е непременно негативно, но ако не бъде свързано със социалната страна. Едно е, ако

аз съм обезпечен, ако не съм в конфликт със средата и извърша това отдръпване. Друго е, да не си подавам носа на улицата, за да не ме пернат по главата. И да устройвам от дома си не само убежище, а и скривалище. Това отдръпване на личността у нас има история. То е характерно още за античността, когато т.нар. литургии, обществени служби, почват да струват много скъпо и всички бягат от тях. И идва един момент, в който полисът насилствено ги възлага, защото литургиите за една година струват 40–50 хиляди сестерции. И в това оттегляне се явява за първи път частният човек, който е до такава степен абсолютно частен и несъпричастен към общото, че се обозначава като идиотес, частен, който минава в аспекта на идиот. Това е етимологията на тая дума. Тука, в България, има един континуум, една приемственост директно от античността, приемственост от социален характер, приемственост като социопсихика, приемственост като институции. Това явление остава и е дразнело извънредно много Ботев. В неговото стихотворение „Бързай странник“ (което разглеждат и така, и иначе, и до ден днешен не знаят за какво е писано) това е човекът, който не може да бъде мотивиран за обществен живот от нищо — нито от убийството на брат си, нито от убийството на баща си. Че тази черта е постоянна в българския живот, аз и сега имам редица примери. Имам един приятел психиатър, чийто баща е юрист, но е работил години със земеделците, по земеделско време е бил юрисконсулт на Министерството на войната. В 1944 г. земеделците го викат отново и той става съдия във Върховния военен съд, и по силата на това получава и чин генерал. По някакъв повод след заседание един съдия започва да говори за концлагерите на Хитлер и генералът казва: „И при нас ги има, какво ще говорите.“ Те му казват: „Генерал Наумов, Вие не знаете ли, че при нас те са трудови общежития.“ Генералът отговаря: тя е все тая, имената нямат значение. След три дена го арестуват и го пращат на Белене, където умира след 13 дни. Проблемът е следният. Синът му през цялото това време се е пазел от едно: никой да не научи, че баща му е умрял в Белене. Имам един комшия, чийто баща също е бил 10 години в Белене и никой не е научил, че баща му е бил там и е умрял там. Нито Данчо Наумов, нито Ножаров са били мотивирани от тая причина да вземат някакво политическо решение, дори след 1989 г. Данчо Наумов, Бог да го прости, един път ме вика да ми изплаче тайната си и отваря досието на баща си, което е направил

сам: кръщелно свидетелство, диплома от Франция, заповед за производство в генерал, смъртен акт. И накрая ми показва: през 1957 г. понеже нали е генерал и т.н., в реабилитацията пращат на сина и един чек от 3000 лв. (тогава голяма сума), който той не е използвал никога и го е запазил неизплатен за баща си. Този човек, много умен иначе, за мен беше цяла загадка. Той намери начин да отиде да работи в Източна и в Северна Африка, прекара там 15–20 години. Никой не може да го извади от неговото съществуване на частен човек. Социологията може да регистрира такива случаи, в които кръвното унищожение на най-близкия човек, не може да извади индивидуалността от състоянието на идиотизъм.

Това е едно общо състояние, което тежи върху цялата нация. Благодарение на американската социология знаем вече т.нар. референтни групи. Интелектуалната класа има характер на референтна група, което ще рече, че останалите конституират своето поведение по неин образец. Референтните групи в Америка са изучени най-напред в американската армия. Поведението на сержанта, на подофицера формира психиката на цялата армия, а не това на офицера, на генерала. У нас интелектуалната група със своето отдръпване е насадила общото състояние на равнодушие. Ориентацията е следната: „Виж го този как живее, не е глупав, в Париж е завършил, той не се меси, а ти ще се месиш!“ Това отдръпване е било преодоляно за първи път от Васил Левски. Как този човек е успял да преодолее състоянието на отдръпване, наследството на античното идиотство (казвам го като социологичен клас, не като обида)! Втори път това чудо се е повторило в Сръбско-българската война, трети път — в Балканската война. Оттам нататък е свършило. Защото в Балканската война стремежът да бъдем общност, а не индивиди, е бил ужасно удавен в поражението, претърпяна е една огромна фрустрация, която не може да бъде преодоляна. Това нещо конституира веднъж завинаги т.нар. български характер.

Туй са причините общественят и политически живот да мине в ръцете изключително на лумпениата, на субпролетариата — след Освобождението, по време на комунизма и днес. Дори бих казал, че личностният тип е вече дисквалифициран за обществен живот. Не може да трае 120 години един тип на обществена неориентация и от това състояние да излезе с тропизми, с цели. Тропизмите ще ги има

само в интелектуалния кръг, по отношение на своите собствени постижения, доколкото обществото ги позволява. Защото общността вече (особено сега, в 90-те години) отиде дотам, да отрече всякакво присъствие на интелекта. Вземете пресата с нейното безобразие — от всяко говедо става журналист. В живописиста професионалистът е изхвърлен от дилетанта, и то от долнопробния дилетант. Един художник на ниво не може да продаде една картина, дори евтино, но на пазарчето за дилетанти на „Кристал“ абсолютни боклуци се продават за добри пари. При това положение пред отделната личност остава само едно: да намери своето място в масовите групи на занаята. Примерно ето, аз съм станал преводач. При много внимателни стъпки тая интелигенция няма да погине, но тя губи спонтанността на живота, което е много важно.

Накъдето и да се обърнем, ще видим една дефектност, и тази дефектност не е обезателно на личността, това е една дефектност, пренесена отвън в личността. Тук стигаме до една такава тема: създаването в тази ситуация на безхарактерност. Това е преадаптация. Всеки се адаптира. Раждат се безгръбначни, раждат се плазмодии, най-различни типове на асоциално поведение и форми на обществен кретенизъм. Това пак не са импресии, има го у Вазов: „Преклонената главичка/ остра сабя не сече,/ тази истина едничка/ кой би смял да отрече./ Като всички умни хора,/ аз не ритам тръна бос,/ с големците се не боря,/ а им ставам всягда мост“. Това е забелязано от Вазов в края на миналия век, ще рече това е една тема, щом е тема, това е една същност. Започва блюдолизничеството, докарвачеството, т.нар. натегачество, за което има анекдоти — значи, също се касае за една реалност. Принципът е такъв: за да съществува, трябва да пристъпиш към самодеграцията. При сталинизма това беше единственият начин за спасение. Аз съм минавал през такава ситуация — аз, който нямам, откровено казано, никаква, ама никаква склонност към алкохола, бях принуден да играя роля на пияница, на разпаднал се човек. Имаше един дълъг период от 11 месеца, през които не писах нищо, правех се, че съм в голяма криза — защото постоянната работа също ги плаши. Казвам им, добре, аз никого от вас с нищо не застрашавам, но са ми казвали: аа-а, ама ти имаш ръкописи, не си безопасен. Това са, как да ви кажа, някакви долнопробни истории, но тия истории са характерни за националния живот, те не са епизоди и анекдоти, станали между

двама лумпени. В България, ако искаш да влезеш в администрацията, в университета, в музей — където и да е — трябва да имаш тази самодеградация, която да те представи. Трябва обезателно да бъдеш известен с някакъв много неприятен порок или черта — или алкохолик, или рушветчия. Ние не боравим, тъй да се каже, импресионистично, фактът е факт. Имаме на Захарий Стоянов „Чардафон Велики“, имаме на Алеко Константинов „Бай Ганьо“, имаме тоя проблем дебатиран. Редица наши писатели са се опитвали по един или друг начин да засегнат тези проблеми. Имаме фейлетони, които са останали като някакво трасе — „Пази боже сляпо да прогледа“, „Меракът на чичо Денчо“. Това са фейлетони с трагично звучене. Също и разказът на Вазов „От оралото до урата“. Върху тези неща пак ще се върнем във връзка с отражението на администрацията върху българския живот. Но тука аз ги привеждам, за да имаме достоверна почва, че стъпваме върху нещо фактическо и не сме в областта на хипотезите.

Ние имаме при това положение една повсеместна обществена бедност. Бедност на институциите — например нашите училища: нашите училища са най-бедни в света откъм съоръжения. Нашата обществена мизерия се изразява в какво ли не. Голямата гръцка енциклопедия от 1920 г. е 24 грамадни тома, това България няма да го направи още 40–50 години и не може да го направи. Или Голямата румънска енциклопедия. Ако сравним книжните богатства на Балканите, не можем да спорим с Албания. Бил съм в Албания и в библиотеките там, и в Националната библиотека. Тя може би по брой на книги далече да не е бройката на Народната библиотека. Но това, което е събирано, е истинско съкровище. В българските библиотеки никога не е имало системна събираческа работа. Или нашите архиви — те съществуват от 30 години насам и са създадени главно с полицейска цел, те не представляват нищо. Ако се обърнем към друго: така необходимите сбирки от изобразително изкуство. Ние не представляваме абсолютно нищо в това отношение. Нито дори в събирането и опазването на нашата по-нова живопис, защото и там е действувало на принципа: целокупния народ. Примерно, като всеки художник и Владимир Димитров-Майстора има слаби работи. Но трябва да ви кажа, че Националната галерия е купувала главно неговите слаби неща. В нейните фондове има около 20 картини на

Майстора, който никой не би изложил, и той да е жив, не би ги показал. Нито интересуват като някакъв междинен момент изследователите. В туй отношение стават много перфидни и за тази перфидност ще говорим пак, когато дойдем до отражението на администрацията върху човека. Но ето това вече са форми на бедност на самото общество. Тази бедност, тази обществена мизерия е невероятна. Вземете сега вече и катастрофата на комунистическото правителство: преустановява безплатните лекарства. Това е страна, която поради своята бедност не може да провежда никаква социална политика. Обществената бедност е такава, че тя се изразява в една всеобща мизерия. В миналото картината беше същата, но имаше известни пролуки. Тези пролуки идваха главно от присъствието на чужденци в България. Англичаните откриха, че от тази страна могат да доставят хубаво доматино пюре. И какво правят те? Те донасят една серия халки и казват: доматиите, които не влизат в тия халки, са първо качество, които влизат, са второ. Подаряват на българските производители тези халки и от тоя момент нататък българите започват да произвеждат качествено пюре за износ.

Тези анекдоти, тези дребни мизерии на живота са принципите на нашето съществуване, ние не можем да ги отменим, не можем да ги отменим, не можем да се откажем от тях, понеже са мерзки и елементарни. Това са индикатори за качеството на живота, за общественото съществуване. Следователно, нашите болници са на нивото на болницата „Сейнт Джеймс“ в Лондон от 1580 г. Ние сме без медицинска апаратура, без модерна фармация. И всичко, което вече постъпва, този сложен интелектуален продукт, който целокупният български народ е отрекъл, той почва да го купува всеки ден на все по-високи цени. Един пример. Аз помня времето, когато България доставяше от Германия един камион срещу два вагона домати. Сега един камион е една композиция домати. Това е отношението на простия продукт към интелектуалния.

Тази ситуация на перфектна, установена и неотменима мерзост дава определен тип реакции. Първата реакция е самоомразата на българина. По същество той дълбоко ненавижда себе си. И ако се почне разговор за нещо българско, той почва с псувни и проклетия. Аз помня времето, 30-те години, когато за всичко се казваше: остави го, българска работа. Сега този израз е изчезнал, но отношението не е

изчезнало. Самият аз съм автор на една крилата фраза, която обиколи България и за малко не ми взе главата: „Преди ме беше срам, че съм българин, а сега ме е гнус.“ Тия неща отравят духовността, отравят ежедневието. И става така, че котилото, в което живее целокупният български народ — родата, селската общност, първичната славянска общност, късноантичната клиентела — няма вече вкус. Това не е периодът на щастието на еснафлъка, на тържествените разходки по безистена, по пазара, по калдъръмите, по чаршията, когато е обезпечен на същите тия принципи, които тогава са били дълбоко по-реални. Не е имало страшния отскок на интелектуализацията, тя, доколкото е съществувала, е била в хармония с типа на производството. Сега тя се откъсва и типът на производството се откъсва от нея. И тука вече всяка хармония от социален и икономически тип се изпарява. Раят на българските пазари остава като златен век назад. Не е вече щастливото време преди Първата световна война, когато яйцата се продават на дузини. Не е вече дори времето от 30-те години, когато всяко семейство, независимо дали е на министър или на разсилен, два пъти в седмицата минимум има печеното агне. Всичко това, примерно ще кажем, комунистите го разрушиха. Това е вярно, но и да не бяха те, този процес си тече. Дори в някои случаи ние можем направо да кажем: извинете, вие не сте автори на тая мръсотия, вие нямате нищо общо, вие лъжете — тя е причина сама за себе си. Самоомразата и омразата към българщината вече става религия. Ако си човек с достойнство, ако си поначало конституирана личност, ти не можеш да допуснеш да бъдеш наричан българин и да бъдеш третиран като българин. Това нещо катастрофално се изразява след 1918 и след 1944 г. (аз вече съм свидетел, пък от 1918 г., макар че не съм бил роден, заварих атмосферата), когато националните катастрофи будеха небивала радост в тълпата. Пада им се на буржоазията, пада им се на царедворците, пада му се на града. Като че за тях няма отражение. Казваха: да му мисли буржоазията. Да погледнем икономически на нещата: тя се лишава от излаз на Бяло море, което е гибелно. В Македония тя се лишава от много важни зони на продукция. Македония е най-добрата овощарска зона в Европа, това може да се види само на място. Дърветата, каквито и да постъпят там, подобряват своя вид. Аз в Ресен съм ял круши 25 см. дълги. Това е място, където се срещат маслината, смокинята, нара, с дюлята, с крушата... И освен

това, това са едни от най-големите златни залежи на Балканите. Има цели планини, каквито сега откриха в Гърция, за които се знае, че примерно даден масив съдържа примерно 70 000 тона злато. Разбира се, тия орязани граници не са само едно държавно унижение — че министър-председателят не може да ги обложи и че военният министър не може да назове някакви победи. Те се изразяват в засилване на обществената мизерия. Изрязването на Добруджа, изрязването на Западните покрайнини имат огромно стопанско значение и поради това: от Източна Тракия в България влязоха 600 000 бежанци, от Македония влязоха около 1 100 000 (заедно с Втората световна война). Това е почти двумилионно бедстващо население, което страната трябва да приеме и по някакъв начин да уреди. И те не са минали без форми на обществена помощ, като се почне от раздаване на храни, заеми за строежи и т.н. Тези факти, тези нещастия лягат върху всеки човек, независимо дали ги признава. Но за комунистите и земеделците това беше върховно тържество. „Най-сетне буржоазията получи своето заслужено“. Има и друго. Нетърпимостта към своето състояние се превръща в една денонощна омраза към реалността, а реалността е определена система — социална и пр., но най-накрая и национална, най-накрая и етническа. Ти не можеш да я намразиш само защото е система на българската буржоазия, ще свършиш с това, да я мразиш, защото е българска.

Оттук нататък вече предателството се превръща в политическа платформа, изповядвана от милиони. Сега, при Елциновото предложение, ако се бяха погрижили малко да раздвижат духовете, два милиона българи щяха да рипнат за присъединяване към Русия, с пълен отказ от себе си и от каквото искате. Това е патосът, на основа на който съществуват БСП и БКП, това са дълбоките им корени. Това не е плод на някаква външна пропаганда, не е плод на разпространение на марксизма. Просто материализмът по принцип е най-подходящ за такава обстановка, в която, бидейки отречено всичко интелектуално, е отречено и всичко духовно. Вървете да отделите интелектуалното от духовното, ако е възможно.

Но този манталитет, най-накрая, е тотално нихилистичен, състои се от едно отрицание на самия себе си. Българинът не представлява нищо за себе си. И ако го питате, той ще ви каже: кой съм аз и защо съм — абе, я ги остави тия работи. Имаше и един политически момент,

когато преди 9. IX. 1944 най-често казваха: абе виж какво, животът не струва три лева, колкото един куршум. И тръгваха с комунистите и с партизаните. Защото това е негово интимно убеждение. И защо животът му наистина да струва повече от три лева? Ами че той нито в материално отношение, нито като условия на живот, нито като духовна нагласа представлява нещо. Той е един изтръскан чувал, една скъсана обувка, една стара подметка, един изгнил дюшек. Цялата тая история свършва с това, че той се е лишил от всички тропизми. Съвременната социология смята, че истинското богатство на човека е богатството от тропизми: движението към определени цели. Богатството от тропизмите е и социалната динамика. Това е не само заетостта в едно производство, това е заетостта в преодоляването на това производство, в постигането на нов хоризонт. В обществения живот това се изразява в много интересни насоки на движение. Примерно, ако желаете, цялото ново експериментаторство в областта на изкуството. Ако се обърнем общо към мисълта, цялото това т.нар. стиково развитие, което слага край на специалността. Днес само в България можеш да се хвалиш, че си специалист. Където и да отидеш по света, те питат как работиш между една наука и друга. Щат или не щат, от черупката на европейския материалист и позитивист възниква един нов тип. Примерно от идиота Зола изниква гениалният Юйсман, който почва като натуралист, за да свърши като най-духовният автор на миналия век, с най-много предчувствия, интуиции и в пластическо отношение фантазен писател.

Това аконтрарио, раждане от противоположността, е много важно, то тук не се осъществява. Не се осъществява благодарение на бедността на духа, на стария манталитет, на целокупния народ, на цялата тая тиня, оставена от странното и особено историческо развитие на България и на част от Балканите. Макар че (например в Румъния) това нещо е много дълбоко осъзнато и преодоляно. А за Гърция да не говорим. Това е характерно за Шумадия и за България, не е характерно за Албания. И ето, обществената бедност се изразява в края на краищата и като една бедност на духа. И това не като метафора, можем да го посочим. Думата ми е тази: че в своята целокупност българският народ завършва като един тотален развратител на всичко и на всички.

Трябва да кажа, че в последните години, с всичките благополучия и престъпления, става най-сетне едно преодоляване на този български мир. Той е вече като едно зъбчато колело, на което са счупени част от зъбците и предаването не става — въртиш педалите, но колелата на велосипеда не се задвижват. И върху всички тия неща ние можем да разсъждаваме и заради това — фактът че ги осъзнаваме, говори че те си отиват. Човек може да осъзнае една такава ситуация не в нейния център, а в нейния край, защото осъзнаването представлява форма на резюмиране на едно развитие. Когато това развитие не е станало и тенденциите за неговия край не са посочени от обстоятелствата в живота, осъзнаването му не е възможно. Човек живее вътре в него, идентичен е с него и е негова жертва и негов субект. Това, че ние вече можем да огледаме цялата тази съвкупност, да намираме нейните корени, да намираме нейните типове — това значи, че тази съвкупност е към своя край.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.